

УДК 001.32(477):025.5“20”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2023.04.007>

СКРИПНИК ГАННА

академік НАН України, докторка історичних наук, професорка, директорка Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8904-7726>

SKRYPNYK HANNA

academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, a Doctor of History, a professor, a director of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8904-7726>

Бібліографічний опис:

Скрипник, Г. (2023) Національна академія наук України: сучасний стан і наукові обрії майбутнього. *Народна творчість та етнологія*, 4 (400), 7–19.

Skrypnyk, H. (2023) National Academy of Sciences of Ukraine: Current State and Scientific Horizons of the Future. *Folk Art and Ethnology*, 4 (400), 7–19.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН І НАУКОВІ ОБРІЇ МАЙБУТЬОГО

Анотація / Abstract

У статті розглядаються актуалізовані впродовж останнього десятиріччя проблеми оптимізації діяльності установ Національної академії наук України в контексті потреб реформування вітчизняної академічної науки. Йдеться про екзистенційні доленосні випробування та виклики, що постали перед українським народом унаслідок широкомасштабної російської військової агресії, а відтак – про потребу ефективного використання технічно-економічних ресурсів та інтелектуальної бази країни, підвищення ролі науки в безпеково-оборонній системі держави, употужнення інноваційної складової наукового потенціалу Національної академії наук України.

У розвідці наголошується на зримих успіхах установ Національної академії наук України як у сфері теорії, так і в царині прикладних досліджень і технологій, підкреслюється факт, що значна частка вітчизняних наукових досягнень і винаходів належить дослідникам інститутів НАН України. Важливими державного значення є також напрацювання академічних гуманітарних інститутів, які постають базовими науковими осередками України з досліджень проблем мовознавства, мистецтвознавства, народознавства та літературознавства; з розроблення і формування засад нормативної бази функціонування української мови як державної; зі студіювання питань розвитку теорії та історії української мови; з укладання словникового фонду та створення довідниково-публікаційної продукції. Гуманітарним академічним інститутам належить заслуга підготовки та опублікування потужного корпусу історій народної та професійної культури, видання багатотомних енциклопедій та словників, що представляють високий художньо-естетичний потенціал культурно-мистецької спадщини українського народу.

Водночас у статті наголошується на з'яві численних публікацій, автори яких прагнуть знецінити вітчизняну науку, знівельовати її здобутки й поставити під сумнів саме її подальше функціонування в рамках Національної академії

наук. Авторка статті спростовує ці спроби як недалекоглядні, безпідставні та згубні для цивілізаційного поступу держави. Дослідниця зазначає, що національні науки визнаних світових країн є атрибутом їх цивілізаційного розвитку. Тому-то разом з пошуком шляхів модернізації академічної науки, її повноцінної інтеграції до світового наукового простору українському суспільству слід подбати про збереження її кадрового потенціалу, фінансову підтримку та употужнення науково-технічної бази. У статті обстоюється думка, що Академія наук має і надалі в період повоєнного відновлення зміцнювати свою роль як основного арбітра в окресленні перспектив розвитку держави, у зміцненні її оборонної спроможності та безпекових засад.

Ключові слова: академічна наука, здобутки та досягнення, виклики та воєнні випробування, цивілізаційна місія, перспективи розвитку.

The problems of optimizing the activities of the institutions of the National Academy of Sciences those have become relevant for the last decade are considered in the article in the context of the necessity to reform Ukrainian academic science. It concerns the existential fateful trials and challenges faced by the Ukrainian people as a result of a large-scale Russian military aggression, and therefore it is about the need for effective use of technical and economic resources and the intellectual base of the country, increasing the significance of science in the security and defense system of the state, strengthening the innovative component of the scientific potential of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The visible successes of the institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine both in the field of theories and in the sphere of applied research and technologies are emphasized in the study. Attention is also paid to the fact that a significant share of domestic scientific achievements and inventions belong to the researchers of the institutes of the National Academy of Sciences of Ukraine. The investigations of academic institutes in humanities are considered as of a national importance. They have become basic scientific centers of Ukraine for researching the problems of Linguistics, Art Studies, Ethnology and Literary Criticism; the development and formation of the essential principles of the normative framework for the functioning of the Ukrainian language as a state one; the study of issues of the development of the theory and history of the Ukrainian language; compiling a dictionary fund and creation of reference and published works. Humanitarian academic institutes have the merit of preparing and publishing a powerful corpus of stories of folk and professional culture, publishing multi-volume encyclopedias and dictionaries those represent the high artistic and aesthetic potential of the cultural and artistic heritage of the Ukrainian people.

At the same time, it is emphasized in the article on the phenomenon of appearance of numerous published works. Their authors seek to devalue domestic science, nullify its achievements, and cast doubt on the question of its very future functioning within the framework of the National Academy of Sciences. The authoress of the submitted article refutes these attempts as short-sighted, baseless and detrimental to the civilizational progress of the state. The researcher notes that the national sciences of recognized world countries are an attribute of their civilizational development. Therefore, along with the search for ways to modernize academic science, its full integration into the world scientific space, Ukrainian society should take care of preservation of its personnel potential, financial support and strengthening of the scientific and technical base. The opinion that the Academy of Sciences should continue to reinforce its significance as the main arbiter in defining the development prospects of the state, intensify its defense capacity and security foundations, during the period of post-war reconstruction is grounded in the article.

Keywords: academic science, achievements, challenges and military trials, civilization mission, development prospects.

Складні екзистенційні виклики, що постали перед Україною внаслідок широкомасштабного російського збройного вторгнення, як ніколи актуалізували проблему ефективного використання ресурсної, технічно-економічної та інтелектуальної баз країни, загострили потребу підвищення ролі науки в технічно-економічній, соціокультурній та безпеково-оборонній системах держави, а відтак – мотивували доконечність модернізації дослідницьких векторів та употужнення інноваційної складової наукового потенціалу НАН України. Саме з

огляду на ці суспільні й економічні потреби сучасної України-держави Президія НАН України створила Координаційну раду з питань реформування НАН України, якій делегувалося завдання підготувати проект стратегії розвитку наукової сфери України на період до 2030 року та внести зазначений проект на розгляд Президії НАН України й Уряду. Природно, що основою цього концепційного документа мають стати напрацьовані в наукових колективах НАН України розробки та інноваційні технології в оборонній сфері, апробовані соціогуманітарні проекти

та ініціативи з інформаційної і мовно-культурної безпеки Української держави тощо.

В основу обговорюваних у наукових колективах та на засіданнях Президії НАН України пропозицій реформування покладена здорова ідея будувати оновлену і трансформовану модель української науки на базі кращих традицій і досвіду попереднього періоду, адже кожен неупереджений експерт, ознайомившись із напрацюваннями Академії останніх років, об'єктивно мав би однозначно визнати, що наукові установи НАН України, навіть за умов систематичного й жорсткого недофінансування їх діяльності, мають зримі успіхи як у сфері теорії, так і в царині прикладних досліджень і технологій. Беззаперечним є також те, що левова частка наукових досягнень і технологічних напрацювань та винаходів в Україні часів незалежності належить інститутам НАНУ або ж інших галузевих академій. Переконаливих прикладів цього значно більше, аніж зазвичай проговорюється й оприлюднюється в інформаційному просторі та в урядових відомчих звітах. Візьмімо хоча б актуальну в контексті воєнного сьогодення нещодавню виставку-презентацію оборонних досліджень і розробок установ НАН України, яка кількістю реальних винаходів і раціональних напрацювань викликала живий інтерес як у гостей і відвідувачів, так і в очільників різних управлінських відомств держави ¹. Про численні новаторські пропозиції в галузі сучасних технологій та про інноваційні знахідки в оборонній сфері, енергетиці й екологічній системі свідчать десятки наукових доповідей і повідомлень провідних учених та установ, оприятвлених на засіданнях Президії НАН України ², щорічні звіти Президента НАН України академіка Анатолія Загороднього на загальних зборах НАН України [5; 6], публікації в інформаційній брошурі «Національна академія наук України у 2022 році» (Київ, 2023), в академічному часописі «Вісник Національної академії наук України» [2–4; 8–14; 16].

До прикладу, візуалізуємо та конкретизуємо промовисту інформацію про розмаїття реальних результатів науково-прикладних досліджень і актуальних розробок хоча б однієї з установ НАНУ – Інституту геохімії навколишнього середовища НАН України, представлена в науково-популярному часописі НАН України «Світогляд» ³.

Чимало зроблено і в сфері академічної гуманітаристики: деякі відомості про найпомітніші досягнення останніх років у цій царині сконцентровані у пропонованих громадськості інформаційних звітних брошурах Відділення літератури, мови та мистецтвознавства (див., наприклад: «Інформаційний буклет про науково-публікаційну діяльність інститутів Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України за 2021 рік» (Київ, 2022) та ілюстровану брошуру «Національна культурна спадщина в контексті державотворення» (Київ, 2023)), зміст яких став предметом наукових обговорень на дискусійних майданчиках циклу круглих столів у 2022 році («Вітчизняна гуманітаристика в контексті повоєнного відновлення України та актуальних питань реформування НАН України: у 2 частинах» (Київ, 2023)). На засіданнях наголошеної академічної платформи йшлося про високу державницьку місію діяльності установ Відділення, які постають базовими науковими осередками країни з дослідження проблем мовознавства, літературознавства, мистецтвознавства та народознавства. У зазначених профільних інститутах розроблюються й формуються засади нормативної бази функціонування української мови як державної, механізмів регулювання мовленевих практик і укладання словникового фонду, студювання лінгвістичної проблематики, розроблення теорії та вивчення історії розвитку української мови, вислідом чого постали багатотомні словники, енциклопедії, підручники та монографії: Історія української літератури (у 12 т.); Шевченківська енциклопедія: Тарас Шевченко та його сучасники; Шевченківська енциклопедія:

Теорія літератури. Мова; Словник української мови (у 20 т.); Етимологічний словник української мови (у 6 т.); словники та дослідження з акцентології (Історія українського наголосу. Іменник; Історія українського наголосу. Дієслово); Антологія української новелістики (кінця XIX – початку XX ст.); Нариси з історії українського словотворення; «Динаміка лексичної та фразеологічної систем української мови в лексикографічному представленні»; «Мовна політика: Україна і світ» та ін.

Гуманітарні інститути Відділення літератури, мови та мистецтвознавства є провідними академічними центрами з висвітлення досягнень, вивчення історії і теорії вітчизняної та європейської культури, з дослідження та наукової презентації потужного художньо-естетичного потенціалу культурно-мистецької спадщини українського народу, укладання словників, енциклопедій та створення багатотомних історій професійних мистецтв, етнології та фольклористики тощо.

Ці видання представляють цілісну панораму розвитку культурно-мистецьких явищ на українських землях, відтворюють самобутній культурно-цивілізаційний профіль української людності, сприяють емансипації української культури та впізнаваності України в сучасному світі. З-поміж них: Історія українського мистецтва (у 5 т.); Українська музична енциклопедія (т. 1–6); Історія декоративного мистецтва України (у 5 т.); «Церковне мистецтво України» (у 3 т.); «О. Довженко: між тоталітаризмом і національною ідеєю» (енциклопедичний словник); «Стиль модерн в Україні»; «Давні українські ікони»; «Сучасне українське монументальне церковне малярство»; «Українська гравюра. Бароко»; Українська фольклористична енциклопедія; «Етнічна та етнокультурна історія України» (т. 1–3); Історія українського театру (т. 1–2); Словник художників України (т. 1–2); Українська славистична фольклористика: енциклопедичний словник; Історія українського кіно

(т. 1–3); Історія української музики (т. 1, 2, 5); Мала енциклопедія українського народознавства; «Етнографічний образ сучасної України» (у 10 т.) та ін.

Пізнавально-освітній та державно-консолідаційний потенціал культурознавчої публікаційної продукції академічних гуманітарних інститутів актуалізується як у контексті нинішньої військової агресії та багатосотлітньої культурної експансії росії проти України, так і з огляду на зростання ролі національної культури в українському державотворенні, позаяк вона є джерелом продукування й поширення нового знання з національних культурно-мистецьких надбань як підстави утвердження національної гідності і громадянської ідентичності, культурної і політичної суверенності України, конструювання на його основі концепції сучасної культурно-інформаційної безпеки держави.

Нові виклики, що постали перед вітчизняною наукою на тлі світових глобалізаційних процесів, та потреби інтеграції України до європейського науково-інформаційного простору детермінували появу конкретних урядових і відомчих рекомендацій щодо модернізації дослідницьких векторів національної науки, реформування її структурних та управлінських ракурсів діяльності, удосконалення системи розподілу фінансування тощо. Ці світові тренди та урядові директиви, що регламентують напрями реформування академічної науки, знайшли належне відображення в документах Президії НАНУ щодо перспектив діяльності дослідних установ (Постанова Загальних зборів НАН України від 15.06.2022 р. (4 пункт Постанови); Розпорядження Президії НАН України від 29.11.2022 № 2/26 та ін.)

Продумане, концепційно осмислене обговорення проєктів реформування віддзеркалено на сторінках академічних часописів, зокрема, у другому номері журналу «Світогляд» за 2023 рік (див. публікаційні матеріали академіків Я. Яцківа, В. Кордюма, В. Локтева та ін.). Так, у статті Президента

НАН України академіка А. Загороднього про оновлення системи науки України слушно застерігається, що «реформи не мають бути лише задля реформ, так само, як і не мають бути руйнівними». «Змінюючи організаційні форми наукових досліджень, – підкреслює очільник НАНУ, – потрібно дбати про те, щоб творча і життєздатна частина наукових кадрів була збережена, а це потребуватиме тяглості традицій, що склалися у науковій спільноті» [7].

На шпальтах науково-популярних видань НАНУ оприлюднено чимало й інших виважених думок і наукових візій реформування та трансформацій Національної академії (див., до прикладу, статтю, підготовлену Світлоною Галатою, Дмитром Шулікіним та Ларисою Остролицькою «Наука, освіта та інновації: змінитися, щоб перемогти» («Світ», жовтень 2022 р., № 37–38); статтю академіка Вадима Локтева «Жодні зміни неможливі, якщо їм опирається більшість» («Світ», листопад 2022 р., № 43–44).

Представники академічних кіл наголошують, що нинішні спроби реформування Академії слід розглядати як послідовні чергові ланки трансформації установ НАН України, які розпочалися ще з часу проголошення незалежності України та передбачали поетапне вдосконалення системи управлінських структур і форм діяльності Академії як самоврядної структури в її відносинах з органами державної влади, системою вищої освіти та різними бізнесовими й господарсько-економічними структурами [1].

Метою реформування є употужнення наукової, науково-технічної та інноваційної складових діяльності НАНУ задля підвищення ефективності головних її дослідницьких векторів – зростання ролі доробку академічних наукових установ у промислово-економічній сфері та в безпеково-оборонній системі держави.

Задекларовані керівництвом НАНУ потреби й перспективи реформування аналізували і ґрунтовно обговорювали всі установи й відділення НАНУ, відповідні про-

позиції та візії майбутнього Академії розглядали відділення на спеціально створеній комісії під головуванням академіка НАНУ, голови НТШ в Україні Романа Кушніра. Свої міркування й розуміння проблеми реформування висловили також установи та провідні науковці Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України (див.: «Вітчизняна гуманітаристика в контексті повоєнного відновлення України та актуальних питань реформування НАН України: у 2 частинах» (Київ, 2023)).

Водночас з ініційованими самою Академією заходами та спробами свого реформування й оновлення різних ракурсів діяльності, сторінки ЗМІ та Інтернет-ресурсів заповнили численні пропозиції та проекти, розроблені як активістами від науки, так і громадськими структурами й окремими діячами. Найбільшу увагу з-поміж них привернули «Пропозиції щодо реформування сфери наукових досліджень, розробок та інновацій», задекларовані й надіслані до органів влади Науковим комітетом Національної ради України з питань розвитку науки і технологій. Серед огрому оприлюднених Комітетом нібито новаторських гасел реформування науки викликають інтерес передусім презентовані як архіактуальні та сучасні ідеї про перенесення функцій управління науковими установами на рекомендовану ініціаторами «Пропозицій» нову структуру – Національне агентство науки і технологій, яке, як бачиться ініціаторам «Пропозицій», і «визначатиме стратегію і пріоритети реалізації державної політики в сфері науки і технологій, координуватиме ефективний розвиток дослідницьких установ усіх підпорядкувань і форм власності». Але ж відомо, що ці функції станом на сьогодні делеговано Президії НАНУ та Міністерству освіти і науки України (МОН України). То виходить, що йдеться про створення додаткової, міністерського рівня структури, альтернативної МОНУ. А чинне міністерство ліквідувати як неспроможне, чи фінансувати два подібних за функціо-

налом відомства з розгалуженою штатною мережею? Тоді де ж тут економія фінансових ресурсів і скорочення бюрократичних структур? До того ж, хто береться сьогодні гарантувати, що новостворене відомство міністерського рівня буде за кадровим потенціалом і професійними компетентностями ефективнішим, аніж чинне Міністерство освіти і науки? Адже вітчизняний менеджерський ресурс і науковий кадровий потенціал відомі – справжні вчені віддані професії і навряд чи готові до бюрократичних посад, а непрацевлаштовані «шукачі великих грошей» – малоймовірно, що будуть спроможні стати правдивими експертами надскладної і багатогалузевої системи та дослідницьких векторів академічних наукових установ.

Як справедливо зауважують у наукових колах НАНУ, щонайменше викликає непорозуміння пропозиція «створити “надструктуру” у вигляді Національного агентства науки і технологій, яка фактично монополізує процеси прийняття рішень у сфері науки та технологій. «У розвинених країнах світу головні розпорядники бюджетних коштів самостійно несуть відповідальність за витрати на дослідження і розробки і звітують за це перед урядами <...> Що стосується організаційних питань, то судячи із стислого опису, наданого у Пропозиціях, новостворене агентство буде дублювати функції інших органів державної влади, в першу чергу – МОН України. Створення подібної додаткової структури не вважаємо доцільним»⁴.

Найбільший резонанс і несприйняття в академічних середовищах викликало цілковите ігнорування в проєкті Комітету бачення майбутнього української академічної науки – власне Національної академії. Точніше, у самій пропонованій Комітетом візії майбутньої вітчизняної науки Національна академія наук України не згадується взагалі, реального місця в науковій сфері їй не передбачається. Але ж, – як справедливо оскаржують науковці такі розуміння, – «це <...> дуже нелогічно, бо на НАН припадає значна частина якісного наукового

продукту держави, як у сфері високої науки, так і в царині оборонних технологій» [15]. Та й побіжно згадані нами на початку статті напрацювання й досягнення установ НАН України самі промовляють за себе, адже не помічати їх можна лише через упередження.

Оприявлена авторами Комітету пропозиція фактичного виведення наукових інститутів з підпорядкування Президії НАНУ мотивується необхідністю підвищити ефективність управління, оскільки керівництво наукою в рамках чинних структур Національної академії розглядається ними як неефективне. Свідченням «неефективності цієї управлінської моделі» є нібито низькі показники статусу й досягнень української науки на світовому рівні. Проте чи дійсно ці показники є такими низькими з огляду на реально критичні обсяги фінансування української науки?

Якщо врахувати, до порівняння, що рівень фінансування науки у близькій нам Польщі, наприклад, майже на порядок вищий за рівень фінансування науки в Україні, то показники ефективності української науки є цілком відповідними і прийнятними. Це означає, що при постійному хронічному недофінансуванні, що спостерігалось фактично впродовж усіх років незалежності, академічна наука керувалася Президією НАН України оптимальним (при таких несприятливих обставинах) чином і здобулася на визнання і досягнення в різних царинах (про що побіжно вже згадувалося на початку даного огляду).

Чи зможе створення нової бюрократичної структури – Національного агентства науки і технології, а фактично, нового міністерства при Уряді – підвищити ефективність української науки? Однозначно – ні. По-перше, при наявному рівні фінансування це навряд чи можливо в принципі. По-друге, гіперцентралізація управління – а йдеться про об'єднання керівництва всією наукою, у тому числі й тією, що належить до академічних інститутів НАНУ та галузевих академій – ніколи не приводила до збільшення

ефективності керування. По-третє, не дуже зрозуміло, звідки береться переконання, що новостворені державні управлінські структури будуть керувати наукою ефективніше, ніж обрані самими науковцями управлінські структури Президії НАН України. Науковці, які входять до складу структур Президії НАНУ, принаймні розуміються на предметі досліджень, а тому їхні експертні висновки будуть найпрофесійнішими та й додаткових коштів для винаймання сторонніх експертів не буде потрібно.

Не варто забувати й про те, що створення нової бюрократичної структури при Уряді (а це, по факту, нового міністерства) буде вимагати величезних додаткових бюджетних витрат.

Контroversійними за змістом у багатьох випадках видаються задекларовані Комітетом й інші пропозиції; зокрема: в одній частині тексту йдеться про те, що «кількість ієрархічних рівнів адміністративної вертикалі є абсурдно великою для наявної кількості дослідників»; а в іншому – пропонується створити, окрім відповідних, нині чинних структур (МОН України, НФДУ, Нацради з питань розвитку науки і технологій та існуючого у її структурі Наукового комітету), ще й Національне агентство з оцінювання наукової діяльності (на яке якраз і покладатимуться завдання здійснення оцінювання результатів наукової та інноваційної діяльності).

Ця «інновація», яка пропонується в проєкті як ідея створення такого собі «наукового НАЗЯВО», видається особливо контрпродуктивною. По-перше, створення нового бюрократичного органу знову ж таки потребуватиме значних бюджетних витрат, які можна було б натомість спрямувати на власне самі наукові дослідження. По-друге, наука зараз є явищем дуже спеціалізованим, і для оцінки результатів того чи іншого наукового напрямку потрібно наймати експертів з того ж таки наукового напрямку, а відтак – фінансувати роботу великої кількості експертів вузької спеціалізації. Сподіватися

на об'єктивність іноземних експертів теж не доводиться, бо ж (навіть не кажучи про дороговартісність їхніх послуг) не варто забувати, що в деяких областях гуманітарної сфери іноземних експертів просто неможливо буде знайти. Адже, на жаль, через низку політичних, економічних та історичних причин минулого україністичні дослідження – а це і історія, і етнографія, і філологія, і літературознавство, і мистецтвознавство – дуже мало представлені в університетах Європи та США, тому і зарубіжних фахівців з україністичного знання дуже мало. Водночас ці області гуманітарного знання дуже важливі для Української держави, особливо в умовах війни на знищення (у тому числі знищення культурне, мовне, історичне), яку веде проти України російська федерація.

До того ж, залучення зарубіжних учених-експертів та менеджерів, за слушними міркуваннями колег, ефективним не буде як через «незнання мови й української ситуації», так і через непосильне для досягнення за короткий час зарубіжними експертами всього розмаїття наукових дисциплін, пріоритетності тематики, особливостей зв'язку з виробництвом, специфіки базового фінансування вітчизняних науково-дослідних установ та вишів тощо [див. 15].

Ініціаторам реформування та громадським активістам від науки й освіти, які, вочевидь, необізнані з існуючими обтяжливими й нерідко надуманими формами бюрократичного контролю академічної науки, варто знати, що, як справедливо зазначають дослідники, для природничників, технарів та гуманітаріїв якісного рівня створення нині вже чинного НАЗЯВО обернулося насамперед виснажливою і нестерпною для нормальної організації наукового процесу бюрократією, значними фінансовими витратами (йдеться про офіційні сплати на рахунок НАЗЯВО за акредитаційні послуги) [15].

Запроваджені останніми роками численні додаткові практики державної атестації, аудиту, акредитації, оцінювання та введені

в дію різноманітні державно-управлінські дозвільні умови й запобіжні системи щодо функціонування спеціалізованих рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій, щодо виготовлення й реалізації періодики стали дублюючими бюрократичними доважками до вже раніше запроваджених процедур, реальними перешкодами, а не стимулюючими факторами підвищення ефективності та прозорості діяльності наукових установ.

Підсумовуючи: створення ще одного НАЗЯВО – тепер наукового – неодмінно призведе до значних витрат, додаткової бюрократизації та навряд чи зможе досягти озвучуваної цілі, тобто допомогти державі якісніше оцінювати ефективність наукової діяльності.

Серед інших пропозицій Комітету, що викликають заперечення, – відміна доплат за вчені звання та ступені. Така відміна не тільки позбавить фінансового стимулу для захисту дисертацій, роботи зі студентами та аспірантами, звужить горизонти наукової кар'єри взагалі, але – при нинішньому надзвичайно низькому рівні базового фінансування – зробить наукову діяльність неprestижною і для вчених економічно не вигідною. Простіше кажучи, це знецінить науковий фах і знівелює інтерес до наукової творчості.

Численна верениця інших декларативних пропозицій, що властиво є загального характеру гаслами, не апробованими досвідом, не підкріпленими реальним аналізом досягнень науки в Україні та не узasadненими на обізнаності з об'єктивним станом різних галузей української академічної науки.

До слова, серед ініціатив Комітету, що і справді заслуговують на якнайшвидшу реалізацію, є ідея створення спеціального Агентства оборонних технологій (зауважимо, що ще на початку 2022 року перший віце-президент НАН України В. П. Горбулін ініціював створення подібної інституції).

Національна академія наук України вже вкотре, незважаючи на її законодавчо-про-

писаний статус «самоврядної організації», піддається радикальній ревізії (під благозвучними й новаторськими гаслами реформування) як з боку часто змінюваних очільників різних відомств, так і з середовища громадських активістів, належно не обізнаних із діяльністю наукових академічних установ.

У вітчизняній історії це вже було: згадаймо, як у 20–30-х роках ХХ ст. на втілення рішень більшовицької влади при інститутах Академії наук діяли пролетарські комітети контролю за діяльністю науковців. Відомо, якої непоправної шкоди заподіяли вони установам Академії; скільки десятків видатних учених з лихої волі цих активістів трагічно загинули на Соловецьких болотах!

Подібні нігілістичні настрої щодо ролі Національної академії наук у суспільстві спостерігалися і в «лихих 90-х», коли наукові середовища в особі своїх лідерів розглядалися як перешкода на шляху масштабних процесів перерозподілу і «великої приватизації» державної власності. Тому-то й рекомендувалося ліквідувати Академію та інтелектуально обеззброїти суспільство, аби зробити його більш податливим і безголосим. Як не дивно, але гасла проти Академії наук залунали у вітчизняних ЗМІ знову, відразу ж після Революції гідності (див.: Звернення науковців «На підтримку академічної науки» від 29 лютого 2016 року» на сайті газети «День»). На жаль, численні заклики науковців до владоможців і громадськості тоді не були почуті, і вже за короткий час (на початку 20-х років ХХІ ст.) нігілістичні гасла й спроби знецінити роль та, зрештою, ліквідувати Національну академію наук залунали з новою енергією і силою під виглядом актуальної кампанії реформування та запровадження європейських стандартів у науковий процес.

Нинішні спроби посилення контролю над установами НАН України, супроводжувані масштабуванням бюрократично-ревізуючих практик різних контролюючих структур, спричиняють гальмування дослідниць-

ких процесів, знецінюють престижність професії науковця. Тому-то непереконливими й непродуктивними за умов воєнного часу є ініціативи Комітету одночасно зосередити (за зразками західних стандартів) всю академічну розгалужену систему дослідницьких установ у вишах чи об'єднати в новий дослідницький комплекс, до якого потраплять лише ті, що пройдуть цей «кастинг новоствореного НАЗЯВО». Адже, по суті, Комітетом пропонується Національну академію наук України звести до статусу громадського наукового товариства, позбавивши державних функцій і фінансування. Українська академічна наука, яка постала зусиллями прогресивної інтелігенції за неймовірно тяжких і буремних років національно-визвольної революції початку ХХ ст., нині знову опиняється в становищі невизначеності, спостерігаються спроби її дискредитації, що неминуче спричинить злихого волю цих активістів відтік кадрів і занепад дослідницьких центрів та шкіл. Уже й сьогодні близько 15 % талановитої наукової молоді працевлаштовано в зарубіжних наукових центрах, де не ставиться під сумнів питання їх наукових компетентностей та дослідницької ефективності.

Досвід цивілізаційно просунутих країн світу переконує, що, незважаючи на функціонування розгалуженої мережі університетів з їх спеціалізованими науковими установами та різновекторними дослідницькими інтересами, незалежні академії наук (різного відомчого підпорядкування) фактично є обов'язковим інституційним атрибутом наукового ландшафту всіх провідних країн світу. До прикладу, згадаймо бодай окремі з найдавніше заснованих академічних установ, які, проте, і досі функціонують: Французька академія наук (заснована в 1666 р.), Німецька академія наук (заснована в 1652 р.), Національна академія в Італії (заснована в 1603 р.), Національна академія наук Сполучених штатів Америки (заснована в 1863 р.), Швейцарська академія наук (заснована в 1815 р.), Норвезька академія наук і

літератури (заснована в 1857 р.), Королівська академія мистецтв і наук Нідерландів (заснована в 1808 р.) тощо.

Як ретроспективний, так і сучасний діапазон дослідницьких інтересів нині існуючих національних академії віддзеркалює історію процесів пізнання та наукових пошуків у різних країнах, розкриває певну структурну пріоритетність окремих галузей у сучасних академічних комплексах; ілюструє їх інтегрованість у державну науково-дослідницьку систему, пов'язаність із вищими навчальними установами чи статусну самоврядність і автономність або ж громадський характер функціонування.

Відрізняються і шляхи фінансування національних академії та їх установ: від систематичних державних фінансових надходжень чи державних грантів до приватних пожертв чи фінансової підтримки з боку неурядових міжнародних і національних організацій та фондів. Тут залежить як від існуючих історично сформованих традицій, так і від рівня забезпеченості та якості життя в різних країнах, наявності в них стабільних приватних фінансових структур і фондів, орієнтованих на підтримку розвитку національної науки тощо. Та поза тим, за будь-якого способу функціонування (державного статусу чи громадського об'єднання), національні академії в усіх розвинених країнах постають осередками їх інтелектуального, науково-технічного та культурно-цивілізаційного розвитку, маркером їх міжнародної статусності й поступу. Держави і суспільства зарубіжжя дбають про їх підтримку, авторитет і рейтинговість у світі.

За всього існуючого розмаїття підходів до організації діяльності академії та їх управління, домінуючим, притаманним майже кожній з них, є функціонування президії чи ради на чолі з президентом, у віданні яких, окрім організаційних управлінських питань, є забезпечення виконання поточних наукових проектів, визначення глобальних проблем розвитку і стратегічних дослідницьких векторів.

На відміну від науково-дослідницьких практик університетів з їх залежністю від мінливих пріоритетів фінансуючих структур, академічні установи зосереджуються зазвичай на довгострокових проєктах, на поглибленому вивченні окремих галузей і проблем протягом тривалих періодів, на розвитку інновацій як ключових опцій. Таким чином, доповнюючи науковий потенціал університетських дослідних інститутів, академії наук створюють додаткові платформи для глобальних студій та для спеціалізованих поглиблених досліджень конкретних наукових напрямів; відкривають нові можливості та перспективи для міждисциплінарної співпраці поза межами університетської науки; для формування й реалізації об'єктивної і незалежної експертизи та політичної адвокації; а зрештою – і для підвищення статусу й престижності наукової спільноти та суб'єктності країни в цілому.

Тому-то видаються деструктивними спроби публічної дискредитації та нівеляції ролі НАН України як провідного в Україні осередку, що акумулює інтелектуальний кадровий ресурс, зосереджує дослідницькі школи, центри наукової творчості, компетентності і фахових знань, інноваційної спроможності та державницької відповідальності.

Необґрунтованими є також пропозиції перетворити Національну академію на громадську організацію, як це має місце в деяких країнах зарубіжжя, бо передусім де ж у нас ті національно свідомі бізнесові структури та їх благочинні фонди, що готові не привласнювати, а офірувати кошти на підтримку наукових досліджень? Навіть у такій розвиненій і благополучній європейській країні, як Австрія, Національна академія має державну фінансову підтримку, і в цій Академії як структурі, що контролює наукові установи, теж функціонує Президія. Проте чомусь у Відні, з огляду на це, гасла про ліквідацію Академії наук не лунають. Чому ж тоді в Україні, яка перебуває у вогні й борні за існування проти стократ сильнішого ворога, звучать пропо-

зиції ліквідувати академічні наукові центри, здатні зміцнювати обороноздатність і систему інформаційно-культурної безпеки країни? Де ж тут державницький підхід і державницьке мислення!? Як справедливо стверджує академік В. Локтев: «Національна академія – це не важка і не непотрібна радянська спадщина, а унікальне вітчизняне явище з історією і традиціями»⁵. На нашу думку, це ще й веломовний маркер цивілізаційного поступу народу.

Тож видається, що в контексті потреб подальшого вдосконалення діяльності НАН України, забезпечення належного рівня конкурентоспроможності, авторитетності та міжнародного визнання української науки, інтенсифікації процесів її інтеграції до європейського наукового простору і справді нагальними є питання реформування окремих ділянок її функціонування (при збереженні кадрового потенціалу і дослідницьких традицій). Зокрема, на наш погляд, на часі розширення автономії наукових установ і наукових колективів та дерегуляція наукової діяльності шляхом підтримки й розвитку як індивідуальних, так і колективних ініціатив і творчих проєктів. Принциповими є запити на зменшення бюрократичного тиску управлінських відомств і структур, адже Національна академія наук та її установи зосереджують власний потужний кадровий потенціал і науковий ресурс з усіх ділянок природничих, фізико-технічних та соціогуманітарних дисциплін. Саме це й дає можливість їй самостійно здійснювати на найвищому експертному рівні завдання наукової атестації та оцінювання результатів діяльності дослідницьких колективів і проєктів; проведення наукової акредитації освітніх програм за відповідними спеціальностями.

Осучасненню установ НАН України сприяло б також розширення чинної конкурсної багатоканальної системи фінансування науково-дослідних робіт при збереженні базового державного фінансування науково-дослідних інститутів у достатніх для їх функціонування обсягах. Доцільним видається створення Агенції з упровадження наукових

винаходів, патентів та досягнень; формування відповідного правового поля й належної дозвільної системи на реалізацію наукової продукції та винаходів і використання виручених фінансових ресурсів для вдосконалення наукової діяльності. Важливим уявляється з погляду інформування й розширення зв'язків із суспільством, створення на базі галузевих відділень Агенції з поширення інформації про наукові здобутки академічних інститутів; безкоштовна передача в державні бібліотеки та освітні установи книжкової та журнальної наукової продукції гуманітарних інститутів НАН України тощо.

Подальше реформування НАН України з необхідністю передбачає розширення проєктів з україністики, підтримку базових уста-

нов з дослідження державної мови, етнології та літературознавства, національної культурної спадщини з огляду на їх визначальну роль в утвердженні ідентичності та політичної суб'єктності України, у формуванні україноцентричної постави нації.

Отож, тепер, коли країна перебуває на межі екзистенційних випробувань, доленосних викликів щодо власної державності, НАН України постає єдиною і безальтернативною науковою структурою, спроможною визначити й забезпечити належні стратегічні перспективи, зберегти інтелектуальний кадровий потенціал, модернізувати науково-дослідницькі вектори діяльності та сприяти зміцненню обороноздатності та безпеки країни новими розробками.

Примітки

¹ Див.: доповідь Президента НАН України, академіка А. Г. Загороднього «Про підсумки проведення Виставки презентації оборонних досліджень і розробок установ НАН України».

² Див., до прикладу: В. Л. Богданов «Про організацію в НАН України роботи з аналізу ситуації, що склалася внаслідок руйнування греблі Каховської ГЕС»; Л. А. Держипольська «Про перспективи використання лазерних технологій для підвищення обороноздатності України»; В. М. Нестеренков «Електронно-променеві технології та їх застосування в енергетиці, ракетно- та літакобудуванні, медицині»; С. Г. Бойченко «Метеорологічні та кліматичні наслідки воєнних дій в Україні»; Г. Д. Толстолуцька «Розроблення та удосконалення радіаційно стійких конструкційних матеріалів для ядерної енергетики України» та ін.

³ Див.: Забулонов Юрій Леонідович. Наукові розробки державної установи «Інститут геохімії навколишнього середовища НАН України», готові до впровадження у промислове виробництво: безпілотна система (БПЛА) автоматизованого радіаційного контролю місцевості та об'єктів ядерно-паливного комплексу GS-Smart; станція радіаційного контролю харчових продуктів, рідких та сипких матеріалів «FOOD LIGHT»; багатофункціональна портативна станція радіаційного контролю та моніторингу «Вектор»; установка багатофункціональна лазерна терапевтична «Gelious»; установка з переробки медичних відходів «Медвейст»; найновіші вакуумні технології для елементів акумуляторів; гнучкі одно- і двосторонні інфрачервоні обігрівачі; мобільна станція моніторингу радіаційного та метеорологічного стану навколишнього середовища «Метеоспектр»; плазмохімічна технологія синтезу наноматеріалів та нанокомпозитів SiO₂/Fe₃O₄ для очищення рідких радіоактивних відходів об'єктів ЯПЦ; система дистанційного гамма-спектрометричного сканування земної поверхні з літальних апаратів типу «Октокоптер»; плазмохімічна установка «Plasma-Sorb» для очищення радіоактивних відходів зони відчуження Чорнобильської АЕС та трапних вод; автоматизований комплекс спектрометрії внутрішнього випромінювання людини «SCREENER»; система оперативного радіаційного контролю швидкого реагування на базі літального апарату; сенсор на основі новітніх наночастинок для B. anthracis та M. Euberculosis. *Світогляд*. 2023. № 4 (102). С. 57–67. URL : <https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitogliad/svit-2023-18-4/zmist-4-2023>.

⁴ Див.: Єгоров І. Чому пропозиції Наукового комітету щодо реформування в галузі викликають багато питань. URL : <https://weukraine.tv/blog/chomu-propozytsiyi-naukovogo-komitetu-shhodo-reformuvannya-v-galuzi-vykykayut-bagato-pytan/>.

⁵ Див.: Локтев В. Національна академія наук – не важка і не непотрібна радянська спадщина, а унікальне вітчизняне явище з історією і традиціями. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 8. С. 3–14.

Джерела та література

1. Актуальний академічний дискурс: вітчизняна україністика у дзеркалі війни та повоєнного відновлення України. Переднє слово (від редколегії: Г. Скрипник, Н. Стішова, О. Головко). *Вітчизняна гуманітаристика в контексті повоєнного відновлення України та актуальних питань реформування НАН України*. Київ, 2023. С. LXV–LXXXVII.
2. Богданов В. А. Про діяльність установ Секції фізико-технічних і математичних наук НАН України під час воєнного стану. *Вісник НАН України*. 2023. № 3. С. 3–18.
3. Богданов В. А., Булат А. Ф. Розвиток механіки в Національній академії наук України крізь призму установ Відділення механіки НАН України. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 10. С. 57–72. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2023.10.057>.
4. Бочечка О. О. Надтверді матеріали для оборонної промисловості та повоєнного розвитку України. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 10. С. 15–19.
5. Загородній А. Г. Про діяльність Національної академії наук України у 2021 році – першому півріччі 2022 року та основні завдання наступного періоду (звітна доповідь на сесії Загальних зборів НАН України 15 червня 2022 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 7. С. 7–15.
6. Загородній А. Г. Діяльність Національної академії наук України у звітний період. Підсумки, проблеми, завдання: Звітна доповідь на сесії Загальних зборів НАН України 27 квітня 2023 р. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 5. С. 10–18. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2023.05.010>.
7. Загородній А. Оновлення системи науки України. *Світгляд*. 2023. № 2. С. 2–3.
8. Загороднюк І. В., Вишневецький Д. О. Втрати та зміни біорізноманіття в зонах тривалих бойових дій в Україні: теріологічна складова (2014–2022). *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 11. С. 60–78. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2022.11.060>.
9. Комісаренко С. В. Стан біобезпеки в Україні та шляхи її поліпшення (стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 13 квітня 2022 р.) *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 6. С. 54–59. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2022.06.054>.
10. Кошечко В. Г. Про виконання цільової комплексної програми НАН України «Фундаментальні проблеми створення нових речовин і матеріалів хімічного виробництва» (стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 7 грудня 2016 року). *Вісник Національної академії наук України*. 2017. № 2. С. 23–29.
11. Кучук М. В. Досягнення та перспективи розвитку генно-інженерних рослинних біотехнологій (стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 25 січня 2023 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 3. С. 72–76. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2023.03.072>.
12. Лукаш Л. А. Клітинні біотехнології з розроблення нових еквівалентів дерми для лікування масивних опіків: Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 5 жовтня 2022 року. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 11. С. 54–59. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2022.11.054>.
13. Макаров А. С., Косигіна І. М., Кручко І. М. Використання композиційного рідкого палива в енергетиці України. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 10. С. 59–67 DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2022.10.059>.
14. Семиноженко В. П. Про роботу установ Північно-Східного наукового центру НАН України і МОН України, які розташовані у районах проведення активних бойових дій: Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 31 серпня 2022 року. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 10. С. 42–52. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2022.10.042>.
15. Стріха М. Що пропонує Науковий комітет і чи потрібне нам «наукове НАЗЯВО». *Новинарня*. 16.07.2023. URL : <https://novynarnia.com/2023/07/16/shho-proponuye-naukovuj-komitet-i-chy-potribne-nam-naukove-nazyavo/>.
16. Чепков І. Б. Роль та місце матеріалознавства у створенні новітнього озброєння та військової техніки Збройних Сил України. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 6. С. 73–83. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2023.06.073>.

References

1. SKRYPNYK, Hanna, Nataliia STISHOVA, Oleksandr HOLOVKO, editorial board. Academy Discourse of Current Importance: Domestic Ukrainian Studies in the Mirror of War and Post-War Restoration of Ukraine. Preface. *Domestic Human Science in the Context of the Post-War Renewal of Ukraine and Relevant Issues of Reforming the National Academy of Sciences of Ukraine*. Kyiv, 2023, pp. 65–87 [in Ukrainian].
2. BOHDANOV, Viacheslav. On the Work of the Institutions of the Section of Physics, Engineering and Mathematics of the NAS of Ukraine during the Martial Law. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2023, no. 3, pp. 3–18 [in Ukrainian].

3. BOHDANOV, Viacheslav, Anatolii BULAT. Development of Mechanics in the National Academy of Sciences of Ukraine in the Light of the Institutions of the Department of Mechanics of the NAS of Ukraine. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2023, no. 10, pp. 57–72. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2023.10.057> [in Ukrainian].
4. BOCHECHKA, Oleksandr. Superhard Materials for Defense Industry and Post-War Development of Ukraine. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2022, no. 10, pp. 15–19 [in Ukrainian].
5. ZAHORODNII, Anatolii. On the Activities of the National Academy of Sciences of Ukraine in 2021 – the First Half of 2022 and the Main Tasks for the Next Period (Report at the Session of the General Meeting of the NAS of Ukraine on June 15, 2022). *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2022, no. 7, pp. 7–15 [in Ukrainian].
6. ZAHORODNII, Anatolii. Activities of the National Academy of Sciences of Ukraine during the Reporting Period. Results, Problems, Tasks. Report at the Session of the General Meeting of the NAS of Ukraine on April 27, 2023). *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2023, no. 5, pp. 10–18. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2023.05.010> [in Ukrainian].
7. ZAHORODNII, Anatolii. Renewal of the System of Science of Ukraine. *Outlook*, 2023, no. 2, pp. 2–3 [in Ukrainian].
8. ZAHORODNIUK, Ihor, Denys VYSHNEVSKYI. Biodiversity Losses and Changes in the Zones of Prolonged Hostilities in Ukraine: Theriological Component (2014–2022). *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2022, no. 11, pp. 60–78. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2022.11.060> [in Ukrainian].
9. KOMISARENKO, Serhii. The State of Biosafety in Ukraine and Ways to Improve It (Transcription of the Report at the Meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine on April 13, 2022). *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2022, no. 6, pp. 54–59. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2022.06.054> [in Ukrainian].
10. KOSHECHKO, Viacheslav. On Execution of the Target Complex Program of the NAS of Ukraine “Fundamental Problems of the Creation of New Chemical Substances and Materials Production” (Transcription of Scientific Report at the Meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine on December, 7, 2016). *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2017, no. 2, pp. 23–29 [in Ukrainian].
11. KUCHUK, Mykola. Achievements and Prospects of the Development of Genetic Engineering Plant Biotechnologies (Transcription of Scientific Report at the Meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine on January 25, 2023). *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2023, no. 3, pp. 72–76. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2023.03.072> [in Ukrainian].
12. LUKASH, Liubov. Cellular Biotechnologies for the Development of New Dermal Equivalents for the Treatment of Massive Burns: Transcription of Scientific Report at the Meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine on October 5, 2022. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2022, no. 11, pp. 54–59. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2022.11.054> [in Ukrainian].
13. MAKAROV, Anatolii, Iryna KOSYHINA, Iryna KRUCHKO. The Composite Liquid Fuel for Use in the Energy Industry of Ukraine. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2022, no. 10, pp. 59–67. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2022.10.059> [in Ukrainian].
14. SEMYNOZHENKO, Volodymyr. On the Work of the Institutions of the North-East Scientific Center of the NAS of Ukraine and the MES of Ukraine, Situated in the Districts of Active Hostilities (Transcription of the Scientific Report at the Meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine on August 31, 2022). *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2022, no. 10, pp. 42–52. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2022.10.042> [in Ukrainian].
15. STRIKHA, Maksym. What does a Scientific Committee Submit and do We Need the “Scientific National Agency for Higher Education Quality Assurance”. *Novynarnia*. July 16, 2023. Available from: <https://novynarnia.com/2023/07/16/shho-proponuye-naukovyj-komitet-i-chy-potribne-nam-naukove-nazyavo/> [in Ukrainian].
16. CHEPKOV, Ihor. The Significance and Place of Materials Science in the Creation of Modern Armament and Military Equipment of the Armed Forces of Ukraine. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2023, no. 6, pp. 73–83. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2023.06.073> [in Ukrainian].

Надійшло / Received 28.09.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023